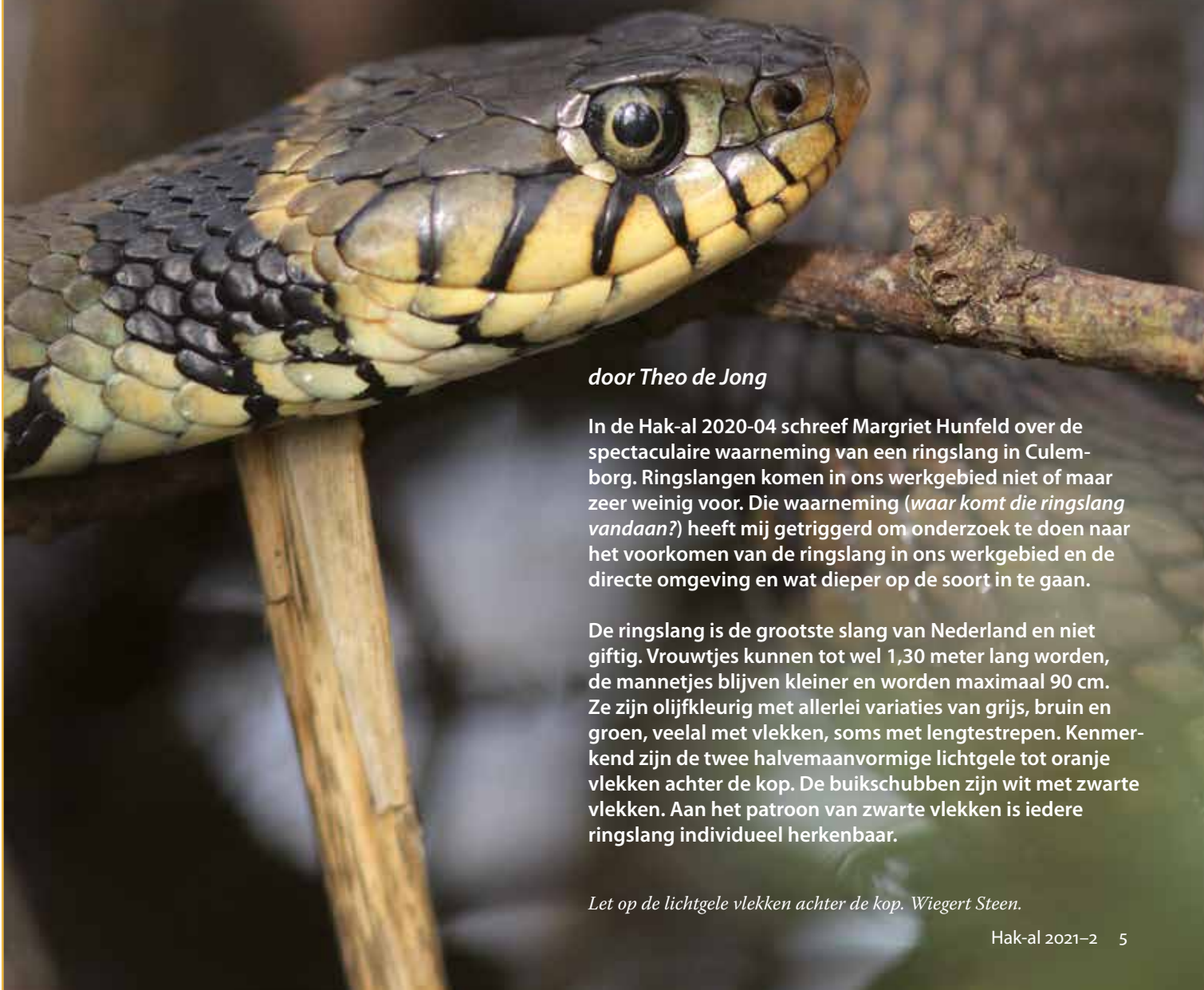

Ringslangen om ons heen

door Theo de Jong

In de Hak-al 2020-04 schreef Margriet Hunfeld over de spectaculaire waarneming van een ringslang in Culemborg. Ringslangen komen in ons werkgebied niet of maar zeer weinig voor. Die waarneming (*waar komt die ringslang vandaan?*) heeft mij getriggerd om onderzoek te doen naar het voorkomen van de ringslang in ons werkgebied en de directe omgeving en wat dieper op de soort in te gaan.

De ringslang is de grootste slang van Nederland en niet giftig. Vrouwtjes kunnen tot wel 1,30 meter lang worden, de mannetjes blijven kleiner en worden maximaal 90 cm. Ze zijn olijkleurig met allerlei variaties van grijs, bruin en groen, veelal met vlekken, soms met lengtestrepen. Kenmerkend zijn de twee halvemaaanvormige lichtgele tot oranje vlekken achter de kop. De buikschubben zijn wit met zwarte vlekken. Aan het patroon van zwarte vlekken is iedere ringslang individueel herkenbaar.

Let op de lichtgele vlekken achter de kop. Wiegert Steen.

Zoals alle reptielen is de ringslang exotherm: zijn lichaamstemperatuur is grotendeels afhankelijk van de omgevingstemperatuur, ze hebben externe energie nodig om hun dagelijkse activiteiten zoals territoriumgedrag, paren, eieren leggen, vervellen en foerageren te ontplooiën en om hun levenscyclus te doorlopen. Zij regelen hun lichaamstemperatuur door in de zon op te warmen en in de schaduw van de vegetatie, in het water of onder de grond af te koelen.

Vanaf begin maart komen de slangen, afhankelijk van de weersomstandigheden, uit de winterslaap. Meestal verschijnen de mannetjes eerder dan de vrouwtjes. Kort daarna vinden de paringen plaats. Om de vrouwtjes te vinden, gaan de mannetjes actief op zoek. Regelmatig doen ze dit zwemmend. Zo zag ik op 23 maart 1995 nabij Langbroek een mannetje ringslang in een sloot langs de oever zwemmen. De oever werd door het dier door middel van tongelen (ruiken met de tong) afgespeurd, waarschijnlijk op zoek naar vrouwtjes om mee te paren. In 10 minuten werd een afstand van ruim 200 meter afgelegd.

In juni-juli zetten de vrouwtjes 10 – 40 eieren af op warme, niet te droge plaatsen zoals onder mosplakkaten, vermolmd hout, bijeen-gewaaid organisch materiaal, riethopen en in mest- en compost-hopen. In augustus – september kruipen de jonge slangen uit de eieren. Eind september, begin oktober gaan de slangen in winterslaap. Ze zoeken hiervoor droge, vorstvrije plaatsen in de grond zoals gaten in boomwortels, holen en gangen van andere dieren als muizen en konijnen, onder dikke mosplakkaten en riethopen. Voorwaarde is dat de overwinteringsplaats buiten het bereik van het grondwater ligt.

Het stapelvoedsel van de ringslang bestaat uit amfibieën. Deze worden zowel op het land als in het water gevangen. Naast kikkers worden ook wel muizen en (kikker)vissen gegeten.

Verspreiding

In Nederland komt de ringslang van nature voor in drie min of meer gescheiden kernen rondom het IJsselmeer: Zuidoost-Friesland met West-Drenthe en de kop van Overijssel, de Veluwe en de flanken van de Utrechtse Heuvelrug met aansluitend het Vechtplassengebied. Daarbuiten komen uitgezette populaties voor, onder andere rondom Gouda en in de Vijfheerenlanden. De ringslang komt voor in waterrijke gebieden met grote en kleine overgangen van hoog naar laag. Voorwaarde is dat er voldoende droge, buiten het grondwater gelegen overwinteringsplaatsen zijn.

De ringslang komt veel voor in cultuurlandschappen, het is een echte cultuurvolger die al sinds het begin van de veeteelt dankbaar gebruik maakt van mesthopen als voortplantingsplaats. Bij neolithische opgravingen werden eirestanten van ringslangen opvallend vaak gevonden in combinatie met mest. Het Langbroekergebied, met een afwisseling van graslanden, sloten, bossen, hakhout en wegbermen is bijvoorbeeld zo'n cultuurlandschap waar de ringslang het bijzonder goed doet. Vooral het aanwezige hakhout is van belang als leefgebied. Daarin worden meer slangen gezien dan in andere landschapselementen. In het gebied kan je met een beetje geluk op één dag wel meer dan twintig ringslangen zien. Vooral in april en mei zijn ze zonnend te zien langs de wandelpaden en in wegbermen. Een goede plaats om ze te zien is de zuidberm van de Langbroekerdijk tussen Langbroek en het landgoed Sterkenburg. Via Netwerk Ecologische Monitoring wordt de stand van tal van soorten sinds 1994 bijgehouden. Uit de resultaten van de tellingen sinds 1994 blijkt dat de ringslang het goed doet en dat de stand van de soort stabiel is. De ringslang wordt nog volop gezien. In 2020 werden er circa 700 waarnemingen in de provincie Utrecht en ruim 900 waarnemingen in Gelderland geregistreerd. Meestal betreft de waarneming één exemplaar maar soms ook twee, drie, vijf of zelfs zestien exemplaren (Waarneming.nl).

Verspreiding in de Betuwe en de Vijfheerenlanden

Van nature komt de ringslang niet in onze contreien voor. In het verleden overstromden grote delen van het Rivierengebied elk jaar weer. Er heerste een natuurlijk peilbeheer dat resulteerde, ook in jaren dat er geen overstromingen waren, in een hoge grondwaterstand in de winter en het voorjaar en lage grondwaterstand in de zomer. Hierdoor ontbraken droge overwinteringsplaatsen voor de ringslang. De situatie heden ten dage is anders. Door de degelijke bedijking van de grote rivieren komen overstromingen van binnendijkse gebieden niet meer voor, hoewel het in 1995 bijna fout ging. Door en voor het intensieve landbouwkundig beheer is vrijwel overal de waterstand drastisch verlaagd en er wordt een onnatuurlijk peilbeheer toegepast. Hierdoor is de grondwaterstand in de winter en het voorjaar erg laag en de bodem droog. En zo'n droge bodem is in principe ook geschikt als overwinteringsplaats voor ringslangen.

De dichtstbijzijnde natuurlijke populaties bevinden zich net ten noorden van de Kromme Rijn bij Cothen, een afstand, hemelsbreed, van nog geen acht kilometer. Deze afstand is door ringslangen goed te overbruggen, ringslangen kunnen afstanden tot 7 km in één jaar afleggen. Een water als de Rijn kunnen ze met gemak oversteken. Het Amsterdam-Rijnkanaal (AR-kanaal) met zijn stalen damwanden is echter een groter probleem en lijkt mij een absolute barrière te zijn. Ten zuiden van het AR-kanaal zijn nauwelijks waarnemingen van ringslangen bekend. Bovendien is in grote delen van dat gebied nauwelijks oppervlaktewater aanwezig, het is dus een voor ringslangen onaantrekkelijk doortrekgebied. Kennelijk zijn het AR-kanaal en de ongeschikte doortrekgebieden tussen het Langbroekergebied en ons werkgebied een belemmering om verder zuidwaarts te trekken en de Betuwe te koloniseren. Kolonisatie van ons werkgebied vanuit het noorden is voorlopig niet aan de orde. In het gebied ten zuiden van de Linge komen geen ringslangpopulaties voor. Wel zijn daar sinds 2010 drie waarnemingen van ringslangen bekend, alle uit de bebouwde kom, twee in Tiel en één in Haafden. Dit betreffen ongetwijfeld ontsnapte of uitgezette exemplaren.

Uitzettingen

Als er geen natuurlijke kolonisatie kan plaatsvinden, zijn wij mensen nooit te beroerd een handje te helpen. We zetten gewoon ringslangen uit hoewel dat wettelijk verboden is. Artikel 3.34 lid 1 van de Wet natuurbescherming stelt dat het verboden is dieren in de vrije natuur uit te zetten. Onder dit begrip dieren vallen alle dieren uitgezonderd vissoorten want die vallen onder de bepalingen van de Visserijwet 1963 en mogen overal uitgezet worden. Ondanks dat het verboden is, worden ook ringslangen uitgezet. Zo zijn in 1978 in de Vijfheerenlanden nabij Hei- en Boeicop elf ringslangen, afkomstig uit de omgeving van Amelisweerd bij Utrecht, uitgezet. En meer recent is van een locatie ten zuiden van Schoonrewoerd bekend dat er drie ringslangen in een tuin zijn losgelaten (mond. Mededeling S.D. van Dijk, 2021). Ook de eenmalige waarneming van een ringslang eind jaren zeventig/begin jaren tachtig door Berry Lucas in een sloot achter het danscentrum Van Hattum aan de Sportlaan in Culemborg betreft ongetwijfeld een uitgezet of ontsnapt exemplaar. En dat geldt ook voor de door de buurman van Margriet Hunfeld waargenomen ringslang. Het vermoeden dat die slang meegekomen is met een berg rietafval uit de uiterwaard kan niet waar zijn. In de Nederlandse uiterwaarden komen met uitzondering van delen van de uiterwaarden bij Rhenen en Wageningen geen ringslangen voor.

Boven: ringslang. Paul van Veen

Midden: ringslang in broeihoop. Wiegert Steen

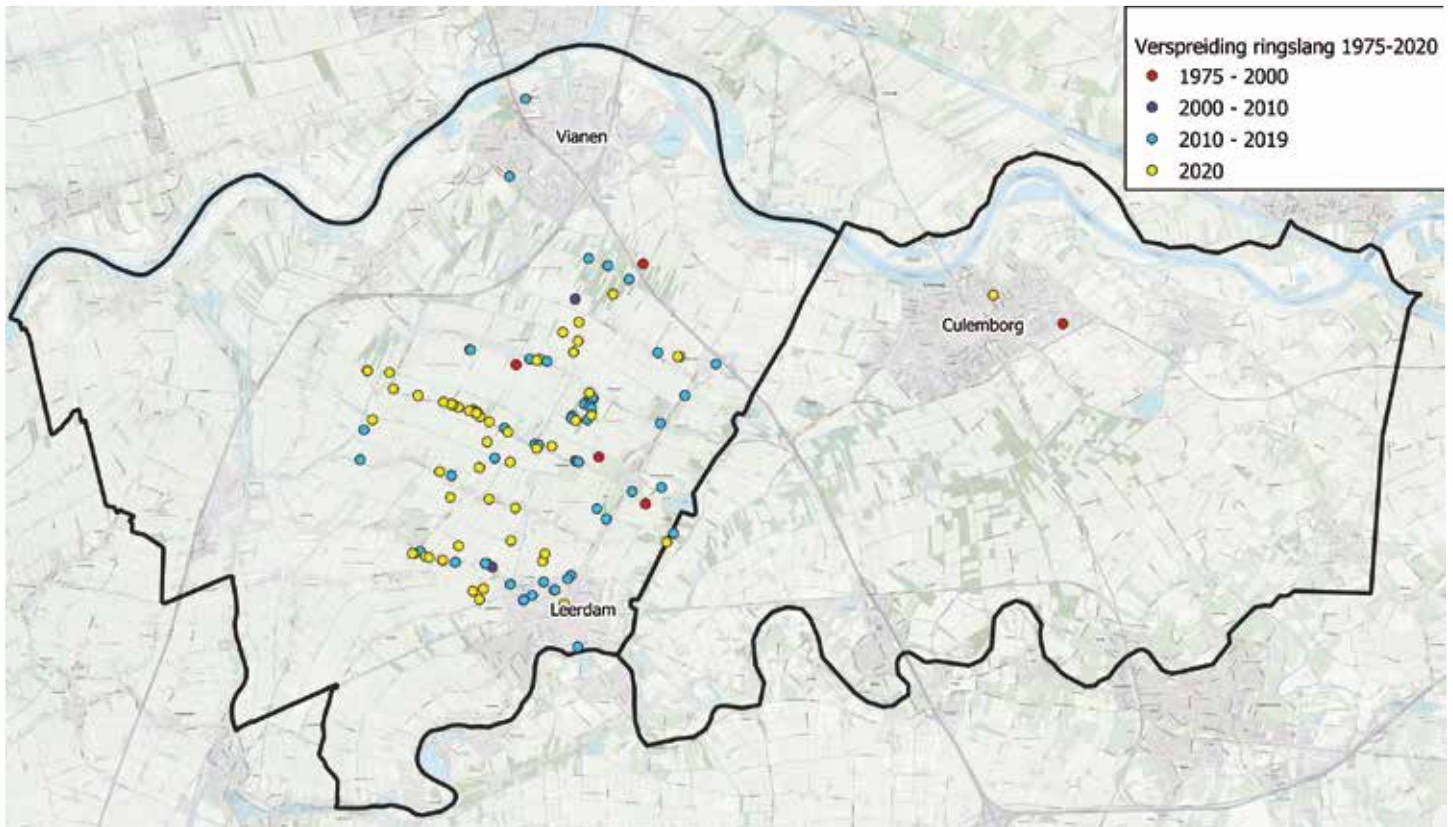
Onder: eierschalen van een ringslang. Cees van Appeldoorn

Waarnemingen Vijfheerenlanden

Ik heb het archief van de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF) vanaf 1950 onderzocht op ringslangwaarnemingen. En dan zien we op 30 mei 1982 de eerste waarneming van een ringslang uit de Vijfheerenlanden en wel direct ten zuiden van Hei- en Boeicop, in de buurt waar in 1978 ringslangen zijn uitgezet. Tot aan 1990 zijn er geen verdere waarnemingen in het bestand aanwezig. Van 1990 tot 2010 zijn elf waarnemingen bekend. Pas na 2010 worden jaarlijks waarnemingen van ringslangen in de Vijfheerenlanden gemeld met in de topjaren 2014 en 2020 respectievelijk 17 en 20 exemplaren. De waarnemingen zijn gedaan door vrijwilligers. De Vijfheerenlanden behoren sinds 2018 tot de provincie Utrecht.

De provincie Utrecht laat al sinds 1075 vlakdekkend onderzoek uitvoeren naar flora en fauna. In dat kader zijn in 2020 ook de Vijfheerenlanden onderzocht. Hierbij zijn 32 ringslangwaarnemingen gedaan. Met de waarnemingen in 2020 uit de NDFF zijn er uit 2020 dus 52 ringslangwaarnemingen bekend. De ringslang heeft zich definitief gevestigd in de Vijfheerenlanden, kaart 1 geeft een overzicht van de waarnemingen. Opvallend in de verspreiding zijn de vele waarnemingen in en langs het natuurreservaat Overheicop en langs de weg de Huibert in Overheicop en in het natuurgebied De Huibert. De afwisseling van schraalgraslanden, sloten en bosjes in deze complexen voldoet kennelijk uitstekend. Opvallend is ook dat de ringslang nauwelijks voorkomt in De Bolgarijen, direct ten zuiden van de A2. Dit gebied met hakhout, grienden, populierenbossen, sloten en weilanden lijkt een zeer geschikt leefgebied en doet sterk denken aan het Langbroekergebied waar de ringslang volop voorkomt. Kennelijk is het gehandhaafde waterpeil te hoog waardoor geschikte overwinteringsplaatsen slecht mondjesmaat aanwezig zijn.

Kaart 1: verspreiding van de Ringslang in het werkgebied van de NVWC en de gemeente Vijfheerenlanden.
Bron: Verspreidingsgegevens uit 2020 van de ringslang in de Vijfheerenlanden van Ecologisch adviesbureau Viridis.

Waarnemingen in ons werkgebied

Binnen de begrenzing van ons werkgebied zijn, behalve de waarneming van de buurman van Margriet Hunfeld en Berry Lucas, nog twee waarnemingen van ringslangen bekend. Op 20 februari 2013 werd een ringslang op de oostzijde van de Diefdijk, 500 meter ten zuiden van het Wiel van Bassa, gezien. In 2020 werden, 200 meter zuidelijker, twee ringslangen gezien aan de voet van de Diefdijk maar nu direct aan de westzijde. Uit de rest van ons werkgebied waren tot voor kort geen ringslangen bekend.

Binnen de begrenzing van ons werkgebied zijn tegenwoordig wel geschikte leefgebieden aan te wijzen. Ik denk daarbij vooral aan de driehoek tussen de A2 in het oosten, de spoorlijn in het zuiden, de Diefdijk in het westen en De Waai in het noorden. De Diefdijk met zijn vele moerasjes en sloten aan de voet, de vele poldersloten met veel groene kikkers, de grienden en bossen in het hart van het gebied en de vele kleine bosjes en houtwallen en maken dit ogenschijnlijk tot een geschikt leefgebied voor de ringslang. Naar het noorden sluit de Diefdijk aan op Fort Everdingen. Bovendien liggen de waarnemingen uit 2013, 2020 en 2021 in dit gebied. Het hier aanleggen van broeihopen van (paarden)mest of compost is een zeer succesvolle manier om ringslangen bij hun voortplanting te helpen; 2 à 3 broeihopen per 100 ha is ideaal. Zie ook broeihopen.nl

Andere ogenschijnlijk geschikte gebieden zoals het gebied met grienden en populieren tussen de Busterweg en de N320 en de Regulieren vallen af vanwege hun ligging aan de oostzijde van de A2. Bovendien wordt in beide gebieden een min of meer natuurlijk waterpeil gehandhaafd met een hoge grondwaterstand in de winter waardoor geschikte overwinteringsplaatsen weinig talrijk zijn. Vooralsnog zie ik de A2 als een bijna niet te overbruggen barrière. Een ringslang zien in ons werkgebied zal altijd wel bijzonder blijven.

Literatuur

- Geerdes, A. (red), H. J. V. van den Bijtel & Th. H. de Jong, 2001. *Essenhakhout in het Kromme Rijnlandschap*. Bunnik.
- Jong, Th. H. de, 1994. *Poelen en broeihopen. Biotoopsverbeteringsplan voor amfibieën en reptielen in het Kromme Rijngebied*. Stichts Landschapsbeheer & Stuurgroep Kromme Rijn. Bunnik.
- Jong, Th. H. de, 1997. *Ringslang op zoek*. RAVON 1997 (1): 13 – 14.
- Jong, Th. H. de, 2000. *Hakhout, Kikkers en Slangen. Het belang van essenhakhout voor amfibieën en reptielen*. Bureau Viridis, Culemborg.
- Smit, G. F. J., T. H. de Jong, R. van Eekelen en J. van der Winden (2003). *Soortbeschermingsplan voor de ringslang*. Provincie Utrecht, Utrecht.
- De Wijer P., A. Zuiderwijk en J.C.W. van Delft, 2009. *Amfibieën en reptielen: Ringslang*. *Natuur van Nederland*, 9(1), 301–312.
- Jansen, I., 2003. *De ringslang als zwerver*. RAVON 16 6(1) 2003
- Stumpel, A. H. P., R. van Kats & Th. H. de Jong, 2020. *Zandhagedissen op de Leuserheide*. RAVON 79 (22): 68 – 71.
- Zanden, Jan Luiten van, Thomas van Goethem, Rob Lenders en Joop schaminee, 2021. *De ontdekking van de natuur. De ontwikkeling van biodiversiteit in Nederland van ijstijd tot 21ste eeuw*. Prometheus, Amsterdam.

Naschrift.

Berry Lucas mailde mij over de vondst van een dode inheemse ringslang op fort Everdingen op 7 maart 2021. De foto's laten een vers dood exemplaar zien dat enigszins beschadigd is. De vondst staat niet vermeld op kaart 1